

UDK: 821.133.1-992(497.16)

Izvorni naučni rad

Patrick LEVAČIĆ (Zadar)

Odsjek za francuski jezik i književnost

Sveučilište u Zadru

plevacic@unizd.hr

DRAMATIČNOST U FRANCUSKIM PUTOPISIMA PO CRNOJ GORI U RAZDOBLJU *FIN DU SIÈCLE*A

U radu analiziramo dramatične motive u francuskim putopisima kroz Crnu Goru na prijelazu 19. i 20. stoljeća. Usporedbom francuskih putopisa iz razdoblja realizma i prve faze moderne dolazimo do zaključka da je u razdoblju esteticizma manje dramatičnih epizoda. Putopisna slika Crne Gore ne ostvaruje se samo preko povijesnih i političkih činjenica. Na dokumentaristički putopisni diskurs naslanjaju se ponekad fiktivni elementi pa se može reći da su i književna razdoblja (realizam i moderna) uvjetovala da se Crna Gora različito predstavi i umjetnički oblikuje.

Ključne riječi: *dramatični motivi, francuski putopisi, Crna Gora, realizam, esteticizam*

Uvod

Fin du siècle iz perspektive povijesti književnosti označava prvu fazu moderne odnosno razdoblje esteticizma. Pojavljuje se od 1890. do 1910.¹ Kako se stvaranje lijepog ostvaruje atmosferom i impresijom aspekti dramatičnosti dobivaju sporednu ulogu. Na primjer u tzv. *lirskoj dram*i na prijelazu stoljeća „nema dramatskih napetosti u tradicionalnom smislu; pozornicom ne vladaju likovi, karakteri, njihove sudbine i međusobni okršaji, već ugođaji, raspoloženja, ono što zovemo *atmosferom* neke sredine.“² Prati li takav književni trend i putopisni žanr na prijelazu stoljeća? U putopisu se dramatičnost ostvaruje u poziciji koju zauzima *subjekt*, putnik ili autodijegetski pripovjedač. Putopisi realizma imat će heroiziranog putnika što načelno nije slučaj za moderne pu-

---

¹ Usp. M. Solar, *Književni leksikon* s.v. esteticizam, str. 110.

² Viktor Žmegač, *Književni sustavi i književni pokreti*, str. 513–514.

topise. U putopisima realizma svijet, objekt ili proputovani prostor želi se što jasnije prikazati dok u putopisima moderne pojavljuje se poetizirana zbilja.³ Može li se taj evolutivni presjek putopisnog žanra odnositi i na francuske putopise po Crnoj Gori?

Ovim radom želimo odgovoriti na dva pitanja: 1. Je li književni trend utjecao na različitu francusku putopisnu predožbu Crne Gore? i 2. Može li se reći da je veća dramatičnost prisutna u francuskom putopisu po Crnoj Gori u razdoblju realizma nego u razdoblju prijelaza stoljeća?

Dramatičnost u putopisu

Iz putopisne aktancijalne sheme koju je postavio Dean Duda možemo vidjeti da kategorija *suparnika* nije izravno povezana s kategorijom *objekta*.⁴ Općenito se može reći da se dramatičnost u putopisu odvija onda kada različiti *suparnici* na itinerariju otežavaju putnikov zadani cilj. Iz sheme se nadalje vidi da različiti motivi i likovi mogu biti u funkciji *pomoćnika* i *suparnika*. Iz te perspektive pristupit ćemo sljedećim francuskim putopisima po Crnoj Gori: Erdic, *Autour de la Bulgarie (Okolo Bugarske)* 1883; Bauron, *Les rives illyriennes Istrie, Dalmatie et Monténégro*, 1888; Avelot, *La Nézière, Monténégro, Bosnie, Herzégovine*, 1895. i Marge, *L'Europe en automobile* iz 1912. godine. Tim putopisima se do sada pristupalo pozitivistički. Iako je putopisni diskurs dominantno dokumentaristički ne može se sa sigurnošću tvrditi da se u takvom diskursu ne pojavljuju fiktionalni elementi koji se ne poklapaju s iskustvom koje je putnik imao na putu. Neki putopisni djelovi mogu se naknadno ubaciti jer putopisac želi kod čitatelja probuditi znatiželju prikazujući zgrade i dramatičnost na putu. Dramatičnost, makar ona bila i izmišljena, pojavljuje se kao idealan diskurs pri oživljavanju putopisnih informacija. U tom smislu se može reći da se na naglašeni nefiktionalni oblik pripovijedanja mogu pojaviti mnogi fiktionalni elementi.

Epizodu koju ćemo u nastavku analizirati dobro će predstaviti sve *suparnike* koje je u razdoblju realizma imao francuski putnik na putovanju po Crnoj Gori. Ta epizoda je uprizorena ilustracijom iz putopisa. Osim što tu ilustraciju stavljamo radi jasnoće izlaganja i dinamike fiktionalnog i nefiktionalnog treba istaknuti da nijedan literarni žanr nije toliko povezan s likovnim medijem kao što je to putopis.

---

³ Više o tim komparativnim aspektima vidi u: Ivan Pederin *Hrvatski putopis i Povijesna poetika putopisa*.

⁴ Dean Duda, *Priča i putovanje*, str. 74.-80.

Erdic, *Autour de la Bulgarie (Okolo Bugarske)*, 1883.

Od gore nabrojanih putopisa jedino se *Okolo Bugarske* ne bi po naslovu moglo odmah povezati s Crnom Gorom. Međutim, Crna Gora zauzima prilično prostora, a naslov nas usmjerava na aktualne političke događaje. Nakon turskog poraza u ratu protiv Rusije, Sanstefanskim mirom 1878. stvorena je velika Bugarska s dijelovima istočne Srbije, Albanije i Makedonije. Crna Gora se našla u jednoj novoj geopolitičkoj situaciji i to je glavni razlog Erdicovog putovanja.

Crnogorski itinerer počinje Budvom za koju autor kaže da ima liliputansku luku. Započinje u brodsko-dnevničkom stilu: 15. svibanj – 7 sati Budva. U deset i trideset nazire se Boka kotorska te on navodi više-manje uobičajene toponime: *Castelnuovo*, *Catene* i *Pérasto* te utvrde *Santa-Rosa* i *Spagnuolo*. S više detalja opisuje dvije kapelice *Saint-Georges* i *Madone-du-Scapulaire*. Iz njih se čuje jaka zvonjava i puškanje pa su se naglo razbježale lastavice. Sukob kršćanskog i islamskog svijeta redovito se pojavljuje pri opisu crnogorskog prostora pa tako i Erdic piše: „Pitao sam razlog takve buke: takvom feštom se proslavlja oslobođenje od Turaka“ (str. 147).

Sutradan se sa svojim suputnikom, Bugarinom Dmitrijem,⁵ uspinje do *Monte Nera*. Prolazi kroz Njeguše spominjući gusle (*la guzla*) „bez kojih se čini da ni jedan Srbin ne bi mogao živjeti“. „To je vrlo prost instrument bez harmonije, ali on povezuje tradiciju i mnoge generacije koje kao odušak nisu imale knjigu“. U Cetinju ga je srdačno dočekao Crnogorac koji je u isto vrijeme bio i Parižanin. Njegova Ekselencija *M. Bojo Péetrovich Niégosch* studirao je u Parizu i vrlo je važna ličnost kneževine. Od 1876. do 1878. godine, kada se Crna Gora borila za svoju neovisnost, pokazao se sposobnim u mnogim kampanjama i vodio je vojsku koja je hrabrošću pobijedila Turke (str. 156). Opisuje mu crte lica i daje ilustraciju njegove figure ispod koje stoji natpis *Le voïvode Bojo Péetrovich*. Naš putopisac ostaje zadivljen kad se iz takve gorštačke fizionomije čuje izvrzni francuski glas. Petrović je upoznat sa svim francuskim političkim događajima, a našem putniku je najviše zamjerio francusku neupućenost za događaje izvan njenih granica. Na kraju susreta vojvoda mu je poklonio *Figaro* i *Journal des Débats* što je doživio kao ambivalentnu gestu (str. 158). Erdic je zatim imao susret s princezom Milenom, kćerkom

⁵ Vjerojatno je izbor vodiča Bugarina bila povezano i s informacijama o kompetencijama. Tako Amie Boué u putopisu *Turquie d'Europe*, 1840, IV. str. 453–454. iznosi svoje mišljenje i o tome koje nacionalnosti treba uzimati za pratioce, sluge i tumače. Najbolji su za to Srbi, Bosanci i Bugari; dok ne preporučuje se, s obzirom na karakter i temperament, da se uzimaju Vlasi (Rumuni) Grci i Albanezi. Vidi u: Midhat Šamić, *Francuski putnici u Bosni i Hercegovini u XIX stoljeću*, str. 205, 1981. god.

vojvode Petra Vukotića (Voukotich). Ona ima devetoro djece (dva sina i sedam kćeri) a tek joj je 36 godina te je iznimno lijepa. „Tako spokojan izraz vrlo je rijedak u 19. stoljeću“. Njezina Ekselencija malo govori francuski, ali ga vrlo dobro razumije. Navela je mnogo detalja o Bugarskoj i ta tema joj je stalno na dnevnom redu – ustoličenje princa Aleksandra u novu palaču. Time su se stvorile poteškoće njezinog boravka u Sofiji (str. 158).

Povratak u Kotor najjubudljiviji je događaj u cijelom putopisu i za to Erdic daje zanimljivu ilustraciju (Vidi sliku *Povratak u Kotor* na kraju rada *Le retour à Cattaro*) u sklopu podnaslova *Peripetije na putu (Les péripéties de la route)*. Navodi da je prihvatio neizbježan rizik u dvadesetkilometarskom spuštanju po kotorskoj nizbrdici. Čitatelj ostaje iznenađen naglom kriminalističkom pozadinom putopisa, no u suštini riječ je o ilustraciji koja bi se približno mogla dogoditi na putu, a manje je riječ o projekciji zbiljskog događaja. Zapravo nije nam vjerojatno da su pojedinačne poteškoće u putopisima sada objedinjene u jednoj ilustraciji. Mislimo da je riječ o ilustraciji fiktivnog karaktera a jedan od razloga koji nas vodi na tu pomisao je da neke motive opasnosti imamo u romanu G. Sanda *Lijepi Lorens (Le Beau Lorence)*. Čini se nestvarnim da čovjek s pištoljem predstavlja našeg subjekta (putnika).⁶ Slika nije istinita u smislu poklapanja s događajem, nego je istina jer ilustrira barem jednu od poteškoća svakog francuskog putnika po Crnoj Gori. Kad se ti strahovi objedine, reagira se samoodržavajućim instinktom što je na slici predstavljeno prijetećim pištoljem uperenim prema potiljku kočijaša. Zbog tih zanimljivosti navodimo isječak toga događaja:

„Tek što smo pohitali prema Kotoru, podiglo se nevirijeme. Dok ranjeni konj vuče nogu, njegov živahni kompanjon, uplašen udarcima munje i zaslijepljen refulima, propinje se izvan pravca i zaokreće vozilo koje se odvaljuje nad ponorima. Kočijaš se ljuja, inertan je i u pijanom stanju jer postaje pospan. Bijaše dovoljno nekoliko sekundi da se bacim na kočenje, obuzdam kotač i ščepam čovjeka za kravatu pritiskajući mu na grkljan cijev revolvera koji je izvađen iz moje torbe još od Njeguša. Po tom energičnom tumaču, potpomognuto Dmitrijevim bugarskim, dao sam mu do znanja da ću ga za najmanju pogrešku ubiti kao psa.“⁷

⁶ Međutim, stvarnim držimo mogućnost da je na putovanju imao pištolj jer primjerice putopisac S. Bouillon je nosio revolver (karabinku) putujući kroz Dalmaciju i Hercegovinu a iz konteksta se može zaključiti da to nije bilo neobično. U: Mithad Šamić, nav. dj. str. 195. Putopisac Charles Yriarte navodi u svom putopisu *Les Bords de l'Adriatique et le Monténégro* iz 1878. godine kako je u samoobrani instinktivno zgrabio revolver. Taj se događaj zbilo u Kninu.

⁷ *A peine étions-nous lancés vers Cattaro que l'orage se déchaîne. Tandis que le cheval blessé traîne la jambe, son compagnon trop fringant, apeuré par le fracas du tonnerre, aveuglé par les rafales, se cabre hors de traits, et dévie la voiture qui dévale aux abîmes. Le cocher se balance, inerte, dans l'ivresse arrivée à la période d'assoupissement. Me jeter sur le fre-*

Po ovom isječku također se otkriva koliko je francuskom putniku po Crnoj Gori bila bitna komunikacija. Erdic će prije reći kako je kočijaš ignorirao njegov govor. Vjerovao je u bezazlenost situacije sve do trenutka moguće tragedije (str. 169). Kao *pomoćnik* u komunikaciji pojavljuje se njegov bugarski suputnik Dmitrij. Također, iz gore spomenutog možemo vidjeti koliko je francuskom putniku bila važna komunikacija s frankofonim govornikom vojvodom Petrovićem, a koliki problemi mogu nastati kad isto izostane.

Zanimljivo je nadalje istaknuti da su *suparnici* i *pomoćnici* na putu gotovo identični s romanom *Lijepi Lorans* George Sand. Imamo slabe prometnice, strme staze uz ivicu ponora i neobazrivost vođača (u romanu su to žene koje čavrljaju i vode mazge).

U tom romanu imamo da je francuska putujuća kazališna grupa doživjela brodolom na dalmatinskoj obali. Lijepi Lorans, koji se predstavlja kao Crnogorac, ljubazno nudi pomoć. Vrlo je prijatan i lijepo se izražava te su prihvatili njegovu ponudu. Lik je u funkciji *pomoćnika* na putu i ima iste osobine kao vojvoda Petrović: prijatnost, uslužnost i komunikativnost na francuskom jeziku. Crnogorska prijatnost inače se često naglašava u francuskim putopisima. Moguće je da roman čak slijedi opasnu kotorsku strmu cestu kao i putopis. Lorans je kazališnu skupinu ukrcao na svoj jedrenjak te su stigli u luku Gruž. Odatle ih je odveo do *Raguse* gdje ih je čekao obilat ručak, a omogućen im je posjet duždevoj palači. Objasnio im je da je njegova kneževina udaljena samo dan hoda od Dubrovnika. Unajmili su kola i uputili se prema planinama. „Uputili smo se, na kraju, prema planinama, lijepim sjenovitim putem i blagom uzbrdicom koja je na svakom zavoju pružala pogled na prekrasan kraj. Postali smo ponovno veseli i bezbrižni i bili smo spremni sve prihvatiti. Sve naše muke izbrisale su se poput sna jer, putujući po čvrstoj zemlji, bili smo u svom elementu. Međutim, poslije nekog vremena puta više nije bilo, samo jedna užasno strma staza. Kola su bila plaćena i poslana natrag. Škrinje i kazališne dekoracije dostavljene su *ad hoc* unajmljenim ljudima koji su ih na rukama trebali za dva dana prenijeti. Žene koje su u pitoresknim dronjcima vodile mazge, čekale su nas na vrhu planine uz koju smo se morali popeti pješke. (...) Naše su se žene prije svega uplašile kad su se našle na leđima mazgi što su koracale vrtoglavim puteljcima. Predane su na milost i nemilost drugih žena koje nisu prestajale čavrljati i smijati se, iako su jedva držale uzde životinja koje su vodile i nemarno ih puštale uz ivicu ponora. No, malo po malo, naše glumice

---

in, enrayer la roue, empoigner l'homme à la cravate en lui appuyant sur la gorge le canon d'un revolver sorti de mon sac depuis Niégosch, fut l'affaire de quelques secondes. Par cet interprète énergique, aidé du bulgare de Dimitri, je lui fais comprendre qu'à la moindre défaillance, je le tue comme un chien. (str. 170)

stekoše povjerenje u te snažne brđanke. One obavljaju sve teške poslove od kojih se pošteđuje muškarac posvećen ratu.“⁸

Od zanimljivosti na putu izdvajamo Erdicovu asocijaciju na Boku i navodni anegdotski dijalog između vladike Petra i Marmonta.

Istu večer Erdic je nazočio neobičnom događaju. U Boki kotorskoj magla se tako jako spustila da je riječ boka (usta/*bouche*) povezao s ljudskim disanjem. Možda je pri tom imao asocijaciju da je Boka (usta/*bouche*) možda poput usta divovskog Pantagruela. Iz Kotora se Erdic 18. svibnja u devet sati ukrcao na Lloydov brod *Junio*. Plovidba do Raguse mu je u znaku povijesnih pitanja. Spominje kako Bokelji nisu prihvaćali, nakon mira u Presbourgu, pokoriti se Francuskoj. Marmont je neuspješno pregovarao s vladikom Petrom koji mu je rekao da ovdje zarobljenicima odsjecaju glave a „Francuskoj padaju glave kraljevima“.

Navodno je vladika Petar pitao Marmonta tko ima veću dušu i savjest, Crnogorci ili Francuzi. Erdic konstatira da se ne zna što je Marmont na to odgovorio. Ovdje je posve nevažno kako se dijalog između vladike Petra i Marmonta odvijao, odnosno koliko se može govoriti o faktima. Tzvetana Todorova u knjizi *Nous et les autres (Mi i drugi)* naglašava kako inzistiranje na istinitosti nije važno u odnosu na to kako je predstavljen *Drugi* odnosno kako se promatrač postavlja u odnosu na ono što promatra – gleda li on „s visoka“ ili gleda li on drugu kulturu samokritično. Vidimo da se Erdic ne postavlja frankocentrično i da Marmontov muk o tome gdje su se odigrale veće ratne nedaće, u Francuskoj ili Crnoj Gori, ujedno je i poziv svakom francuskom čitatelju da ne donese jednostavne tendenciozne zaključke.

Bauron, *Les rives illyriennes Istrie, Dalmatie et Monténégro, 1888.*

Kronološki se na Erdicov putopis pojavljuje naslovljeni putopis francuskog opata Pierrea Baurona. Ljepota prirode zauzima prilično prostora. Bauron, primjerice, navodi da se bokokotorski zaljev pređe za otprilike pet sati, ali turist neće žaliti za izgubljeno vrijeme jer će pogledom na veličanstven zaljev biti obogaćen svakojakim emocijama (str. 337). Dalmacija i Boka Kotorska su mu zemlje koje bi se mogle prikazati pjesničkim stihovima „Zdravo, zemljo bogata plodovima i herojima“ („Salut, terre féconde en moissons et féconde en héros“ str. 365).

U odnosu na Erdicov putopis kod Baurona nemamo istaknut problem s komunikacijom, opasnom provalijom i nepouzdanim vodičem.

---

⁸ Usp. M. Pavlović, *Du regard au texte*, str. 415–416.

„Neki korpulentan Slaven ponudio nam je vozilo. Pitao je dvadeset pet florina. Dao sam mu jedan napoleondor u vrijednosti od četrdeset franaka. Prihvatio je ispunjen radošću. Krenuli smo u četiri sata navečer kako bismo izbjegli žarku podnevnu vrućinu. (...) Uživali smo u prelijepom pogledu.“ (str. 367). Uoči Njeguša naglašena je neusporediva panoramska ljepota prirode „la beauté de ce décor incomparable“ (str. 368).

Precizne književnopovijesne odrednice između realizma i esteticizma nije jednostavno odrediti u korpusu francuskih putopisa po Crnoj Gori. Ako kriterij razlikovanja tih epoha svedemo u okvir opreke *dramatske napetosti* i *atmosfera* onda bi Bauronov putopis zbog slabe *dramatske napetosti* bio bliži esteticizmu. U odnosu na Erdicovu dramatičnost Bauron će za isto područje na itinerariju reći sljedeće: „Unatoč uzbrdici, naši konji nisu prestajali kaskati uz sam rub ponora. Na tom mjestu bi i najmanji krivi korak bio smrtonosan.“ („ Malgré la pente, nos chevaux n'ont cessé de trotter sur le bord du précipice, où le moindre faux pas serait mortel.“ str. 368)

Ovdje bi sad očekivali dodatnu napetost s obzirom na Erdicov putopis. Međutim nastavak je dan u potpuno ležernom tonu i opasna konfiguracija terena izaziva Bauronu povijesne refleksije o tome kako bi bilo dovoljno samo stotinu Crnogoraca da se pruži otpor bilo kojoj svjetskoj vojsci (str. 368). Jasno je da Bauron koristi podatak kako su se Krivošijci odupirali moćnoj Austriji, ali isto tako vidimo da Bauron želi o crnogorskoj ratobornosti izazvati mitske refleksije kod francuskog čitatelja „stotine ljudi držao bi u škripcu sve zemaljske vojske“ („cent hommes tiendraient en échec toutes les armées de la terre“, str 368).

Avelot, La Nézière, Monténégro, Bosnie, Herzégovine, 1895.

Naslovljeni putopis također nema dramatičnih elemenata koje je imao Erdic na putu između Kotora i Cetinja.

„Putovanje od Kotora do Cetinja više ne predstavlja nikakvu teškoću. Godine 1880. Austrija je između ova dva grada izgradila lijepi kolski put umjesto 'skala' gdje je postojala opasnost da se čovjek surva u provaliju ili ozbiljno povrijedi.“⁹

Vodič više nije problematičan kao kod Erdica. Autori još i navode „daleko ispred nas čujemo tužni dvopjev vodiča“ *Ženidba bega Ljubovića* Nikole I Petrovića Njegoša.¹⁰ U putopisu je navedena cijela pjesma. Nije li nerealno da su daleko ispred sebe mogli razaznati svaki stih opjevan na crnogorskom

⁹ Avelot, Nézière, str. 33, Podgorica, 1996.

¹⁰ ibid., str. 36. i fusnota 9.

jeziku? Posrijedi nije iskustvo putopisca nego prioritet da se proputovani prostor poetizira što je svojstveno upravo putopisima moderne odnosno razdoblju esteticizma. Fascinacija i maštovitost u opisu prostora još je jedan element esteticizma i pojavljuje se uoči Njeguša: „Ovo je strašan, ali veličanstven san. Začarani ovim bijelim priviđenjem kao da vidimo dvorove, kule i prostrane kamene gradove. Malo dalje, gotovo i ne sluteći, prolazimo kroz selo Njeguši.“ (str 37–38.) U okviru putopisne retorike putopisci često koriste postupak dotematizacije odnosno umijeće prelaženja s jedne teme na drugu.¹¹

„Cetinje, kaže naš vodič skidajući kapu.

To je sasvim dobar povod da kažemo nešto o kapi, toj nacionalnoj kapi koju u Crnoj Gori nose svi (...)“.

Nakon povijesnih refleksija o slavnoj i obnovljenoj Crnoj Gori pripovjedač se vraća itineraru. „Evo ti Cetinje, ponavlja naš vodič i mi otkrivamo grad...“ (str. 38)

Motiv skidanja kape vjerovatno se ne poklapa sa stvarnošću na putu, no tim motivom oživljuju se povijesne informacije i nastoji stvoriti dojam zanimljivosti budući da se oko jednog odjevnog predmeta može stvoriti cijela priča.

U Cetinju putnici nisu zabrinuti što se muškarci ne odvajaju od revolve-ra. Nemaju straha jer je to „navika stečena zbog stalnog ratnog stanja“ (str. 39). Glavni *suparnički* motiv pojavljuje se u kontekstu uslužne djelatnosti i to na duhovit način „nećemo spominjati domaću poslugu koja se sastoji od samo jedne krupne, smeđe, ružne, razroke i vrlo neuredne žene“. Čini se da francuski putopis na prijelazu stoljeća sve više približava turističkom vodiču. Takav bi bio sljedeći putopis.

Putopis Pierrea Marga

Svoj putopis Marge tumači kao jednostavnu turističku studiju (*une simple étude de tourisme*)¹². Marga zanima hotelska usluga i tu nalazimo motive u funkciji *suparnika* – velike stjenice i sumnjivi mirisi.

„Hotel Bella vista ne laže kada je u pitanju njegovo ime; leži na vrhu malog grada i odatle se uživa u pogledu koji se pruža na ulaz u zaliv. Ali hotel je više nego skroman. Velike stjenice bile su zajedno sa nama jedini gosti tog prenoćišta. Sobe se nalaze u jednoj crnoj kući, smještenoj usred uličice, gdje se šire sumnjivi mirisi (...)“¹³

---

¹¹ Više o dotematizaciji imamo u knjizi Deana Dude, *Priča i putovanje*.

¹² Francuski izvornik u uvodnom dijelu (Introduction I).

¹³ Pierre Marge, *Putovanje po Crnoj Gori i Hercegovini*, str. 9–10, prevod s francuskog Nada Jovović, Podgorica, 2000.

Marge je svoj putopis namijenio budućim vozačima automobila pa tako imamo sljedeći *suparnički* motiv: „Odmah smo shvatili da autom ne možemo doći do hotela; morali smo ga ostaviti pod vedrim nebom u jednoj ulici, na periferiji, koja vodi prema moru.“¹⁴ Problem da se auto ne može parkirati kraj hotela u izvornom francuskom putopisu pojavljuje se i u Zadru.

Na početku rada smo istaknuli mogućnost da putopisci svoje putovanje mogu doraditi. Vidjeli smo da se motivi imaginarne Crne Gore mogu pojaviti i u dominantno nefikcionalnom žanru putopisa. Doradivanje putopisa može se ostvariti tako da se od prethodnih putopisa preuzme reprezentativnu simboliku pojedinog grada. Tako Cetinje kao glavni grad Crne Gore izaziva kod francuskih putopisaca herojske refleksije,¹⁵ no način kako se herojski sadržaj prikazuje ne mora biti usklađeno s onim što je putnik doživio u Cetinju. Moguće je da je Marge neke dijelove Cetinja preuzeo od francuskog putopisca Augusta Meylana. Evo jednog primjera:

„Prije odlaska na počinak, željeli smo da se prošetamo Cetinjem; nadali smo se da ćemo lutati napuštenim ulicama uspavane prestonice, između sjenki mirnog kamenjara, usred noćnog mira koji je tako pogodan da bi se oživjela herojska sjećanja na ova mjesta koja su zapamtila toliko čuvenih bitaka, u kojima je toliko heroja. Ali iznenadni krici narušise naše misli; na uglu jedne ulice izgledalo je kao da se samo u jednoj kući ne spava; kroz njene prozore, bogato osvijetljene, dopiralo je čitavo bogatstvo melodija; te večeri bio je prijem kod konzula neke od velikih sila (...); konzulova žena je pjevala, ali bez sluha, zaista bez sluha...!“¹⁶

Čitatelj bi očekivao da će Marge reći nešto više o herojskim pothvatima nakon konstrukcije „u kojima je toliko heroja“ no nastavak daje odmak od takvog sadržaja („Ali iznenadni krici“). Marge prati strukturu koja je prisutna i kod Meylana – vanjski opis i šetnja gradom pa kuća iz koje se čuju melodije. U tom smislu postavlja se pitanje koliko je Margeov opis doživljen ili priređen na osnovu Meylanovog opisa. Estetski oblikovan motiv koji dočarava duh naroda smatramo Meylanov opis gusala postavljen u jednoj trošnoj kući u Cetinju. Taj opis ima i literarnu vrijednost u odnosu na navedeni Margeov. Francuzima je moralo biti novo i zanimljivo da u prostoru domaćinstva bude sve objedinjeno: kuhinja, spavaća i primaća soba. Svojom jednostavnošću A. Meylan u potpunosti izražava atmosferu i duh kojom je okružen instrument. On će reći kako su gusle povijesna knjiga („*La guzla* est le livre de l'histoire;“ str. 56) koja govori o slavnim pothvatima prošlosti, današnjim strastima i budućim nadanjima. Meylan kao da je slijedio Balzacov način opisivanja od

¹⁴ *ibid.* str. 10.

¹⁵ Vidi gore putopis Avelota i Nézièra.

¹⁶ P. Marge, *ibid.* str. 57.

vanjskog prema unutrašnjem određujući gusle kao centar oko kojeg su također društvene podjele. Možda postoji određena idejna analogija s Balzacovim romanima. Nasuprot novca koji je uvjetovao društvene podjele i pokvario svijet imamo gusle po kojima se ljudi duhovno susreću:

„Došla je večer, nekoliko grupa je šetalo ulicom, četiri zadimljene petrolejske lampe osvjetljavale su glavni grad na raskrižju bunara, zatvaraju se kuće, kroz okna ili prozorčiće vide se ljudi kako na ležajevima uzimaju mjesta kako bi razgovarali i gdje šćučureno se drže okolo ognjišta. Iz jedne jadne drvenjare slamnatog krova neka harmonija odzvanjaše u našim ušima. To su gusle, nacionalni instrument crnogorskih i slavenskih barda. Diskretno smo pokucali na vrata kako bi izbliza čuli i naročito vidjeli tu Eolovu harfu. Dobra noische, rekli smo, i u zboru su nam odgovorili, zamolili su nas da uđemo te su željeli da na obiteljskoj ležaljci zauzmemo mjesto. Prostorija je bila svenamjenska: za primanje gostiju, spavaća soba, blagovaonica, oružarnica i kuhinja. Po kutovima su pokrivena burad koje sadrže vino, na zidovima su razapeti pršuti, oružja, kukuruzi i jatagani. Bard koji svira je glava obitelji, njegovi susjedi su u krugu prostorije a što se tiče žena one su po kutovima sakrivene ili su vani, (...)“.¹⁷

Moglo bi se pretpostaviti da je Marge čitajući ovaj opis htio od njega odstupiti u želji da se stvori dojam novog i zanimljivog. Tako protumačeno gore navedeno pjevanje konzulove žene u obliku krikova bila bi Margeova izmišljena anegdota.

Na razini motiva u funkciji *suparnika* mogu se spomenuti crnogorski carinici. „Ovi carinici su vrlo strogi. Nikada nijesam prisustvovao tako detaljnom pregledu kao pri ulasku u ovu malu zemlju. A naši francuski pasoši, zar nisu zavrijedili poseban simpatičan doček i otklanjanje svih sumnji?“¹⁸

¹⁷ Vrijedi istaknuti u izvorniku ljepotu i duh cetinskog domaćinstva:

„Le soir était arrivé, quelques groupes se promenaient encore dans la rue, quatre lampes à pétrole, fumeuses, éclairaient la capitale au carrefour des citernes, les maisons se fermaient, on voyait à travers les fenêtres ou lucarnes les gens se disposer à s'entendre sur les grabats où à s'accroupir autour de l'âtre. D'une pauvre chaumière une sorte d'harmonie vint frapper nos oreilles. C'est la *guzla*, l'instrument national des bardes monténégrins et slaves. Nous allons discrètement frapper à la porte, afin d'entendre de près et de voir surtout cette harpe éolienne. *Dobra noische*, disons nous, et on nous répond en chœur, on nous prie d'entrer, on veut que nous prenions place sur le grabat de la famille. Le local est tout à la fois salle de réception, chambre à coucher, réfectoire, arsenal et cuisine. Dans les coins il y a des baquets couverts qui contiennent du vin, aux murs sont suspendus des jambons et des fusils, des épis de maïs et des yatagans. Le barde qui joue est le chef de la famille, ses voisins sont groupés autour de la salle, quant aux femmes, elles sont cachées dans les coins ou dehors“,
(...). Auguste Meylan, *A travers l'Herzégovine*, 1876. str. 53–54.

¹⁸ *ibid.* str. 31.

Kotorske skale ne predstavljaju opasnost kao kod Erdica. Upravo suprotno Marge u putopis stavlja ilustraciju prekrasne kotorske panorame. Osjeća se utjecaj esteticizma, ali potencijalno opasnog i neočekivanog kao kod Erdica. „Gore, visoko sivilo stijenja prošarano je malim bijelim linijama koje izgledaju kao ogrebotine koje se dižu duž vertikalnih hridina i gube se u oblacima u kojima se skrivaju planinski visovi. Izgleda da taj put, tako vrtoglav, vodi ka raju, sigurno... A raj tako siromašan gdje se sveci šetaju sa handžarima i puškama za pojasom. To je put koji vodi u Crnu Goru i kojeg su sa razlogom nazvali Kotorskim skalama (merdevinama)“.¹⁹

Kotorska vijugava cesta inspiracija je mnogim književnicima neovisno o razdoblju i književnoj vrsti.²⁰

Zaključak

Načelno se može reći kako razdoblje esteticizma nije bitno utjecalo na sadržaj francuskih putopisa po Crnoj Gori. Kao i u razdoblju realizma putopisci su zaokupljeni političkim i povijesnim temama. Na razini forme vidimo promjene i moglo bi se zaključiti da putopisi na prijelazu stoljeća sve više imaju funkciju turističkog vodiča.

Po kriteriju dramatičnosti i po kategorijama *suparnik/protivnik* možemo razlikovati realizam i modernu pa se u tom kontekstu može govoriti o posebnom putopisnom diskursu iz prve faze moderne. Razlika se može reprezentativno predstaviti preko Erdicovog i Avaletovog opisa crnogorskog kočijaša i vodiča. Kod prvoga je kočijaš izrazito nepouzdan i ima funkciju *suparnika* dok je kod drugog vodič idealiziran, poetski nastrojen i pouzdan pa stoga ima funkciju *pomoćnika*. Erdicova ilustrirana dramatičnost dobro objedinjuje sve glavne francuske *suparničke* elemente na putu po Crnoj Gori. To su: strah od razbojstva, nevjere, loše prometnice, komunikacijski nesporazumi, poteškoće u prijevozu i problem s vodičem odnosno kočijašom. Svi ti dramatični elementi nisu naglašeni u razdoblju *fin du siècle*. Ta smanjena dramatičnost vidimo po Bauronu kad za vijugavu kotorsku cestu kaže „naši konji nisu pre-

¹⁹ ibid.str.22.

Ovdje se otvara pitanje je li Marge prešutio podatak da su Crnogorci nazivali Kotorske skale „nebeski put“. Taj podatak navode Avelot i Nézière u prevedenom izdanju na 24. stranici.

²⁰ Osim kod George Sand i francuska spisateljica Marguerite Yourcenar u priči *Markov osmi-jeh* spominje cestu između Kotora i Njeguša, a lijep opis imamo i kod hrvatskog putopisca Frana Alfrevića: „Serpentine vijugajući dugo i fantastično nad Kotorom vode u Crnu Goru. Put nevjerojatnog uspinjanja u čiste i kristalne vidike cijelog bokokotorskog zaliva, koji se kao neki novi svijet ukazuje sa Lovčena vizionerski, neprekinutim lancem brda, njihovih duguljastih oblika, što izgledaju kao ploveći brodovi na uskim pojasi nepomične vode.“ (Frano Alfrević, *Boka u: Hrvatski putopis*, str. 621, 2002. godine)

stajali kaskati uz sam rub ponora. Na tom mjestu bi i najmanji krivi korak bio smrtonosan.“ Umjesto kulminirajuće napetosti koju vidimo iz ilustracije Bauron se vraća povijesnim refleksijama, atmosferi i ljepoti pejzaža.

Bibliografija

- Alfirević, Frano: *Boka*, ulomak, str. 611–632. u: *Hrvatski putopis od XVI. stoljeća do danas*, antologijski izbor, izabrao i priredio Dubravko Horvatić, Zagreb, 2002.
- Avelot, Henri Louis i J. de La Nézière, *Monténégro, Bosnie, Herzégovine*, Henri Laurens, Paris 1895.
- Avelo, A. i Ž. de la Nezijer: *Crna Gora i Hercegovina* : djelo ilustrirano sa 4 akvarela i 200 neobjavljenih crteža, prevela s francuskog Marija Adžić. Podgorica, 1996.
- Bauron, Pierre: *Les rives illyriennes Istrie, Dalmatie et Monténégro*, 1888.
- Duda, Dean: *Priča i putovanje. Hrvatski romantičarski putopis kao književni žanr*, Zagreb, 1998.
- Marge, Pierre: *Putovanje po Crnoj Gori i Hercegovini*, prevod s francuskog Nada Jovović, Podgorica, 2000.
- Marge, Pierre: *L'Europe en automobile. Voyage en Dalmatie, Bosnie, Herzégovine et Monténégro*, troisième édition, Plon-Nourrit, Paris, 1912.
- Meylan, Auguste: *A travers l'Herzégovine*, Librairie Sandoz et Fischbacher, 1876.
- Pavlović, Mihailo: *Du regard au texte*, Narodna knjiga, Beograd, 1983.
- Pederin, Ivan: *Povijesna poetika putopisa*, Franjo Kluz, Split, 2009.
- Queillé, Eumène (pseud. Jean Erdic): *Autour de la Bulgarie*, impr. de P. Renouard, Paris, 1983.
- Solar, Milivoj: *Književni leksikon*, MH, Zagreb, 2007.
- Šamić, Mithad: *Francuski putnici u Bosni i Hercegovini u XIX stoljeću 1836–1878 IRO Veselin Masleša*, Sarajevo, 1981.
- Yourcenar, Marguerite: *Orijentalne priče*, s francuskog preveo Živan Filipi, Ceres, Zagreb, 1999.
- Žmegač, Viktor: *Književni sustavi i književni pokreti*, str. 499–525. u: Z. Škreb & A. Stamać: *Uvod u književnost: teorija i metodologija*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1998.

Le retour à Cattaro.

Patrick LEVAČIĆ

**DRAMATIC MOTIFS IN FRENCH TRAVELOGUES
ABOUT MONTENEGRO AT *FIN DE SIÈCLE***

The author of this paper analyzes the dramatic motifs in French travelogues about Montenegro at the end of the 19th and the beginning of the 20th century. By comparing the travelogues in the periods of Realism and the first stages of Modernism, we come to the conclusion that dramatic elements were less frequent in the period of Aestheticism. The travelogue image of Montenegro is of course not formed only through the historical and political facts. Sometimes, fictional elements are added so the literature periods (Realism and Modernism) can be said to have conditioned different artistic image of Montenegro in travelogues of the period.

Key words: *dramatic motifs, French travelogues, Montenegro, Realism, Aestheticism*